

Investigant amb la ciutadania per a fer polítiques públiques

Aneas, Assumpta¹; Sandín, M. Paz²; Folgueiras, Pilar³; Freixa, Montse⁴; Vilà, Ruth⁵

¹Universitat de Barcelona, aaneas@ub.edu

²Universitat de Barcelona, mpsandin@ub.edu

³Universitat de Barcelona, pfolgueiras@ub.edu

⁴Universitat de Barcelona, mfreixa@ub.edu

⁵Universitat de Barcelona, ruth_vila@ub.edu

RESUM

La present comunicació presenta una experiència en l'aplicació de l'enfocament de la RRI (Responsible Research and Innovation) en un contracte de recerca encarregat per l'Àrea de Recerca de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya al GREDI (Grup de Recerca en Educació Intercultural) de la Universitat de Barcelona. El contracte de recerca s'ha plantejat com un estudi de cas exploratori pel rol d'agents investigadors que s'ha atorgat al col·lectiu diana del projecte: un col·lectiu de dones feministes, activistes i musulmanes. La comunicació presenta alguna de les estratègies organitzatives i del procés metodològic seguit. Així com alguns dels resultats de les 39 entrevistes en profunditat realitzades per un conjunt de 14 dones de l'associació de dones musulmanes de Catalunya (ADMAC).

PARAULES CLAU

RRI, mujeres musulmanas, investigador, poder, políticas, inclusión, métodos de investigación, participación.

ABSTRACT

The present communication presents an experience in the application of the RRI (Responsible Research and Innovation) approach in a research contract commissioned by the Research Area of the School of Public Administration of Catalonia at the GREDI (Group of Research in Intercultural Education) of the University of Barcelona. The research contract has been considered as an exploratory case study for the role of investigating agents that has been awarded to the target group of the project: a collection of women feminists, activists and Muslims. The communication presents some of the organizational strategies and the methodological process followed. As well as some of the results of the 39 in-depth interviews conducted by a group of 14 women from the association of Muslim women.

KEYWORDS

Responsible research and innovation, muslim women, researcher, power, policies inclusion, methods of research, participation.

Introducció

La present comunicació presenta una experiència en l'aplicació de l'enfocament de la RRI (Responsible Research and Innovation) en un contracte de recerca encarregat per l'Àrea de Recerca de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya al GREDI (Grup de Recerca en Educació Intercultural) de la Universitat de Barcelona. Aquest concurs, al igual que altres convocatòries de recerca per part d'institucions privades, entitats governamentals o europees plantegen, entre els requeriments i condicions de plecs, l'aplicació d'aquest enfocament en el disseny i desenvolupament metodològic de la recerca.

L'EAPC va presentar fa un any el concurs per a la contractació d'un estudi participatiu sobre les polítiques públiques per afavorir la construcció d'una identitat col·lectiva pluricultural. La pregunta de recerca era "Com podem afavorir la construcció d'una identitat col·lectiva pluricultural?". La finalitat de la mateixa era generar coneixement rellevant per a la presa de decisions polítiques en matèria de ciutadania i immigració. Així doncs, el treball que presentem destaca aquells aspectes del a) desenvolupament metodològic del projecte amb més significació a l'aproximació de la RRI, així els b) aspectes que han pogut atorgar pertinença, confiabilitat i impacte social a les propostes generades per ser considerades en el proper Pla de Migració i ciutadania.

En primer lloc es presentarà una conceptualització del que és la RRI per, a continuació, destacar aquells indicadors que mostrarien si una recerca està aplicant aquesta aproximació.

La Investigació i Innovació Responsables (RRI per les seves sigles en anglès) té una dècada d'història (Armstrong et al. 2012). Es a dir, és un concepte relativament nou i fonamentalment restringit a Europa. En els últims 3 anys, el concepte ha adquirit una visibilitat especial en el context polític de la UE i específicament de la Comissió Europea (CE). És el nou terme que empra la Comissió Europea dins del programa Horizon 2020 per a agrupar una sèrie de conceptes transversals referits a la relació entre ciència i innovacions amb la societat. La mateixa comissió al defineix com: "La investigació i la innovació responsables (RRI) és un enfocament que anticipa i avalua les implicacions potencials i les expectatives de la societat respecte a la investigació i la innovació, amb l'objectiu de fomentar el disseny d'investigació i innovació inclusivament i sostenibles." (European Union, 2014, citat).

La RRI busca reduir la bretxa que hi ha entre la comunitat científica i la societat, promovent la participació conjunta de diversos grups d'interessos en els processos d'investigació i innovació (Owen, Macnaghten & Stilgoe, 2012). Per tant, suposa des de la perspectiva de la Unió Europea alinear millor els processos i resultats de la investigació i la innovació amb els valors, les necessitats i les expectatives de la societat. Per tant, des de la RRI, es fa necessari el treball conjunt de tots els actors de la societat durant el procés d'investigació, amb la finalitat que el desenvolupament i els resultats d'un estudi responguin a les necessitats i a les expectatives de la societat i estigui d'acord amb els seus valors.

La RRI planteja no només discutir el què investigar sinó sobretot el com fer-ho (Vasena, 2016). La seva base està a garantir una manera de fer, vinculada amb la generació de mecanismes participatius (Folgueiras, 2018). Per aconseguir-ho és clau el paper de la comunicació i el diàleg entre la ciència i la societat. La RRI suposa la participació de tots els actors (des de persones de la comunitat investigadora, també institucions i governs) a través de metodologies inclusives i participatives en totes les etapes dels processos d'investigació i innovació (establir l'agenda, el disseny, la implementació i l'avaluació).

La política de RRI segons el model proposat per la Comissió Europea té els següents 6 punts de referència claus per a la seva posada en marxa (Osset, 2014: 53), que s'han acabat denominant les 6 agendes polítiques que la RRI hauria d'impulsar:

1. Compromís (engagement) per part de tots els agents rellevants en el procés, per fomentar que múltiples actors s'involucrin en la investigació des de la seva concepció fins al seu desenvolupament i obtenció de resultats.
2. Igualtat de gènere; s'ha de lluitar contra la infrarrepresentació de la dona en el procés, i integrar la qüestió del gènere en els continguts de la investigació per promoure l'equilibri entre homes i dones en els equips de treball.
3. Educació científica; ha d'intensificar-se la formació científica en els programes educatius per millorar els processos educatius i promoure vocacions científiques entre els més joves i la ciutadania en general.
4. Accés obert; s'ha de donar accés lliure als continguts (dades i publicacions) de la investigació finançada amb fons públics per millorar la col·laboració entre grups d'interessos i el diàleg obert amb la societat.

5. Presa real en consideració de l'ètica (ethics); s'ha de prendre en consideració aquest factor no com una limitació sinó com un incentiu per:
 - Una R+D de qualitat superior.
 - Fomentar la integritat científica, per tal de prevenir i evitar pràctiques d'investigació inacceptables.
6. Acords de governança; com a eina preventiva de pràctiques dolentes en la R+D i com a garantia d'implementació dels altres 5 factors per proporcionar eines que fomentin la responsabilitat compartida entre grups d'interès i institucions

Owen, Macnaghten & Stilgoe (2012, citat a Folgueiras 2018: 60) descriuen tres característiques emergents del discurs de la RRI:

1. Èmfasi en la ciència per a la societat: un enfocament on la investigació i la innovació estan dirigides als desafiaments i reptes socials d'Europa i a assolir els "impactes adequats" basats en una democràcia deliberativa.
2. Èmfasi en la ciència amb la societat: un enfocament que cerca una deliberació col·lectiva i àmplia en els processos d'investigació i innovació, mitjançant el diàleg, la participació i el debat.
3. Èmfasi a la vinculació explícita de la recerca i la innovació amb la responsabilitat: un enfocament que implica una reavaluació del concepte de responsabilitat i desafia als científics, finançadors de recerca, legisladors, etc. a reflexionar sobre els seus propis rols i responsabilitats.

Tal com han destacat les aportacions del Projecte RRI Tools. Setè Programa marc de la Unió Europea per a la investigació, el desenvolupament tecnològic i la demostració, l'aplicació de l'enfocament RRI és una:

1. **EINA PER TROBAR SOLUCIONS ALS REPTES DE LA SOCIETAT. Set grans reptes socials.** Les nostres societats fan front a diversos reptes que la Comissió Europea ha formulat com els set «grans reptes socials». En aquest marc hem de reconèixer com, per exemple, el programa Horizon 2020 de la CE s'articula per contribuir a trobar solucions per a aquests grans reptes.
2. **RESULTATS D'APRENTATGE: Participació ciutadana, Actors responsables i Institucions responsables.** El procés i metodologia d'aplicació de la RRI genera agents capacitats i responsables a tots els sistemes d'R+I (comunitat investigadora, responsables de polítiques, empreses i innovació, entitats de la societat civil, comunitat educativa). Les estructures i organitzacions han de crear oportunitats i proporcionar-los assistència perquè actuïn de manera responsable, assegurant-se que l'RRI es converteixi (i es mantingui) en una realitat sòlida i contínua.
3. **R&I OUTCOMES. Èticament acceptable. Sostenible. Socialment desitjable.** Les pràctiques d'RRI han d'anar adreçades a obtenir resultats èticament acceptables, sostenibles i socialment desitjables. Les solucions es troben en l'obertura de la ciència a través de la deliberació contínua i significativa per incorporar les veus de la societat en l'R+I, el que genera aplicacions rellevants de la ciència.

En el cas del projecte que es presenta en aquesta comunicació, els resultats esperats i des d'aquesta perspectiva RRI són els següents:

En aquest marc d'actuació, que s'ha presentat breument, s'ha fonamentat el projecte "Parla'm en català, sóc una dona catalana musulmana". Aquest treball s'ha plantejat intentant donar resposta als reptes que suposa incorporar la perspectiva RRI en totes les fases del seu disseny i implementació, a demanda específica també de l'Escola d'Administració Pública de Catalunya, preocupada i interessada per incorporar la veu de la ciutadania en la generació de polítiques públiques.

La necessitat de que les polítiques que es plantegin amb la intenció de donar resposta a aquests diversos grans reptes socials de les nostres societats, necessiten de la fonamentació d'un coneixement científicament generat, però que a les condicions de rigor científic inherents a tot el procés de recerca, es puguin satisfer aquestes condicions, anteriorment esmentades de compromís; Igualtat de gènere; Educació científica; Accés obert, l'ètica i governança. Es a dir, la RRI pot esdevenir un nou marc metodològic que ressitui la prioritat de la recerca en relació a l'impacte social i no en l'impacte bibliomètric o econòmic. I que ressitui la Política com una eina al servei dels ciutadans, feta amb ells i per a ells.

Metodologia

La Problemàtica que abordava el projecte presentat del GREDI al concurs de la EAPCX partia dels següents fets:

- Hi ha persones catalanes que estan sentint-se expulsades i negades com a tal, sols pel fet de mostrar-se musulmanes, ser de color i/o ser dones.
- L'extensió de tota aquesta realitat a les seves famílies, amb unes complexes relacions amb la família d'origen, les famílies polítiques i sobretot la preocupació i patiment respecte a la situació de risc i de vulnerabilitat dels seus fills i filles a caure en mans de les organitzacions radicals.
- La riquesa de la realitat del col·lectiu de musulmà ple de matisos, posicions, experiències en les dimensions espirituals, socio-familiars i psicoafectives.

Aquesta situació ens generava les següents preguntes de recerca:

- Quins són els reptes i les preocupacions que les dones catalanes musulmanes han de fer front en el seu ésser com a dones, mares i ciutadanes que practiquen i/o s'identifiquen amb la fe musulmana?
- Quines serien les estratègies, recursos i respostes que elles consideren possibles per fer front a aquests reptes?

Es a dir, el projecte abordava un dels grans set reptes plantejats a la RRI: Europa en un món canviant: societats inclusives, innovadores y reflexives

Sobre aquestes preguntes, vam idear el projecte "Parla'm en català, sóc una dona catalana musulmana" com un estudi de cas sobre l'Associació de Dones musulmanes a Catalunya (ADMAC). El projecte plantava els següents objectius:

- a) Recopilar narrativament la mirada de les dones musulmanes catalanes respecte a la seva vida social, familiar i espiritual.
- b) Analitzar i sintetitzar dialògicament les preguntes i respostes generades en aquesta mirada per les dones de l'ADMAC des de la perspectiva de serveis i polítiques de: a) Gènere, b) Serveis Socials, c) Educació i d) Espiritualitat i família.
- c) Formular propostes concretes en matèria de serveis públics, polítiques, formació i sensibilització per a tota la societat catalana.

Des del punt de vista estrictament de metodologia de recerca, el projecte es va configurar com un estudi de cas, al estar centrat en l'Associació de Dones Musulmanes de Catalunya, amb el que explorar un sistema de gestió i desenvolupament de la recerca que permetés una aplicació de l'enfocament de la RRI lo més integral possible. Així doncs, aquesta associació consituïda a Barcelona però amb sòcies de tota Catalunya acull un col·lectiu de dones musulmanes de diverses tradicions, moltes de elles convertides a l'Islam des d'una tradició catòlica no practicant, que es defineixen a elles mateixes com dones activistes i feministes musulmanes que viuen a Catalunya.

La recerca s'articulà en torn a dos fases

- 1) Recerca participativa. Plantejada qualitativa i des d'una mirada fenomenològica. Va suposar la realització de 37 entrevistes en profunditat a dones musulmanes catalanes. La finalitat d'aquesta fase era identificar problemàtiques i propostes per pal·liar-les sentides pel col·lectiu
- 2) Grups de treball. Es plantejava organitzar una sèrie de focus grup constituïts per dones d'ADMAC i acadèmics especialistes tant en la política i serveis públics como en la temàtica que validessin les propostes generades a la Recerca Participativa per tal de ser incloses en el proper Pla de Migració i Ciutadania de la Generalitat de Catalunya. Els grups eren d'Educació, Serveis Socials, Gènere i Espiritualitat i Família.

En aquesta línia, cada vegada és més patent en l'agenda pública la recerca participativa, els laboratoris socials d'innovació, els science-shops són conceptes que han començat a aparèixer en els discursos acadèmics i de recerca, de representants públics i privats. En el transfons d'aquestes i similars experiències participades, hi ha la intenció ferma de què la recerca esdevingui amb impacte real en la societat amb transferència de resultats en el benestar de tota la ciutadania (Fundació Bosch i Gimpera, 2018).

Lo que aportava de complementari o d'innovador, si es pot dir així, a aquest disseny de recerca al aplicar l'enfocament de la RRI ha estat com s'ha articulat el rol d'aquestes dones.

Dones musulmanes catalanes: de subjecte d'estudi a agent investigador

El nostre projecte, amb el consentiment de les dones d'ADMAC, va plantejar un rol molt específic: fer d'elles agents investigadors. Perquè això fora realment una realitat eren necessàries dos grans condicions: a) reconeixement d'aquest poder i b) capacitat per exercir el rol d'investigadores

En relació al primer punt, això es va reflectir a l'organigrama del projecte presentat a concurs, on elles coordinaven, diversos equips del projecte i al pressupost ja que perquè el poder fos real es va considerar bàsic el reconeixement que suposava que l'Associació cobrés per la seva implicació en el desenvolupament de la Recerca Participativa i en els grups de treball, com ho feien altres col·laboradors del projecte. Es a dir, vam intentar que el poder atorgat a les dones d'ADMAC fos reconegut i legitimitat davant l'equip de la Universitat de Barcelona i davant la Generalitat de Catalunya.

L'altra aspecte, va articular-se a partir d'una relació d'accions formatives, seguiments, reunions de treball i orientacions que, al llarg de 25 h, vam desenvolupar-se amb la participació d'un nucli bàsic de 15 dones musulmanes de l'associació i del grup metodològic del projecte, constituït per les autores d'aquest treball.

Les decisions metodològiques que les dones –investigadores d'ADMAC van pendre en relació al projecte van ser:

Perfil de la participant: Qui seria la dona musulmana que seria contactada per contestar l'entrevista

Guió de l'entrevista. Vam partir del Questionari Espiritual¹ com a primera eina per articular una entrevista d'orientació fenomenològica però es van fer dues adaptacions al mateix. La primera col·lectivament per ajustar-la més als objectius i participants en el projecte i la segona adaptació, en una sessió següent es va adaptar al estil de cada una d'elles, en quant a ordre de preguntes, estructuració, etc.

Nivell previ de registre. Es va treballar amb les dones tot el tema de protecció de dades, permisos. Elles van decidir el nivell, què i com es recollirien aquests permisos d'elles i de les altres dones que aportarien informació en les entrevistes. Vam rebre assessorament jurídic per part de la Generalitat de Catalunya i de la Universitat de Barcelona. Les dones que no ho sabien fer van aprendre a enregistrar les entrevistes. Van aprendre a fer i, per tal fan entrevistar, aplicant les estratègies comunicatives per aconseguir un clima

1 Spiritual Counseling Questionnaire de Weiss, Oppenheimer, Cohen, Weiman-Kelman, Shulkin and Bernstein (2015)

de confinança i intimitat. També van realitzar les 37 memos-resum amb la síntesis del contingut de l'entrevista així com les seves impressions personals.

Primer nivell d'anàlisi. Metodològicament, les entrevistes en profunditat estan en procés de transcripció. A hores d'ara s'ha treballat mitjançant els software NUDIST, NVIVO i amb les pròpies reflexions de les persones amb el contingut generat en aquestes memos-resum. Fruit d'aquest anàlisi s'han generat les propostes que seran analitzades per la validació en termes de proposta política pels grups de treball.

Resultats

Des del punt, estrictament de la recerca, el procés metodològic desenvolupat per les dones i amb l'acompanyament de l'equip de la Universitat de Barcelona ha generat una relació de propostes, classificades i ponderades per a ser validades pels quatre grups de treball:

Priorització

1. ESPRITUALITAT/AMBIAM	2. SERVEIS SOCIALS	3. EDUCACIÓ	4. GÈNERE
1. Mram com una selecció de vida (3) 25	1. Circumscripció dels nens per la seguretat social 20	1. Formació religiosa a l'escola i extraescolars (2) 90	1. Ripat per a dones en l'espai de culte (4) 25
2. Viure la religió/espiritualitat (12) 20	2. Flexibilitat horària laboral per adaptar-se al culte	2. Incrementar l'oferta educativa en l'islam (2) 5	2. Conciliació vida familiar i professional (4) 55
3. Sentir i significat de la vida (11)	3. Normalitzar el hijab en el món laboral (1) 90	3. Millorar la metodològia del àrab	3. Representativitat col·lectiva de dones per part de la Gèn. 10
4. Importància dels Parets/Família (3)	4. Prejudici dels professionals 5	4. Programació de les festes escolars només les autòctones (2) 5	4. Guarderia en les activitats culturals
5. No tenir que donar explicacions (5)	5. Accés a la vivenda per doble discriminació (hijab i migrada) 5	5. Educació en la diversitat (1) 30	5. Hijab: dificultats en el món laboral (4) 20
6. Falta d'espais interreligiosos i interculturals (2)	6. Participació i xarxes socials, centres socio culturals (3) 10	6. Reconeixement de la diversitat religiosa 35	6. Hijab: dificultats en el món polític (2) 10
7. Practicar la religió a totes les esferes (2) 40	7. Manca de responsabilitat de l'administració	7. Problemes de convivència entre adolescents 5	7. Doble discriminació: ser dona i portar el hijab (2)
8. Espanyol/català en els centres de culte/no exclusivitat del àrab 25	8. Polítiques inclusives 15	8. Inclusió a les escoles	8. Discriminació/normalització per portar el hijab (6) 30
9. Visibilitat autèntica dels centres de culte 15	9. Garanties de drets (2) 15	9. Desenvolupament personal i ètic (2)	9. Masclisme i racisme dins de la pròpia comunitat/família (2) 10
10. No acceptació de la família	10. Discriminació laboral	10. Sentiment identitari català versua marroquí (2) 5	10. Triple discriminació: dona, rasiame i classe 10
11. Reconeixement de la llibertat de la pràctica religiosa o espiritual (2) 20	11. Espais de joves per musulmans per compartir llurtes i formar-se 20		11. Exèrcit de noies joves 20
12. Mesquites inclusives i obertes a la comunitat 5	12. Valor de les tasques de cures com a economia reproductiva 10		12. Sentir-se empoderades (3)
13. Lloc de culte accessible per les dones/famílies (2) 10			
14. Més centres islàmics (2) 5			

Taula 1 Categorització i ponderació ordinal de les problemàtiques i propostes a partir de les memos-resum.

Com a síntesi dels altres resultats del procés, presentem els següent quadre que sintetitza les estratègies desenvolupades per tal d'incorporar els principis de la RRI:

Figura 1. Marc normatiu per a la l'RRI del projecte "Parla'm en català: sóc una dona catalana musulmana"

Recuperant la definició de la CE podríem destacar que fins al moment, el projecte "Parla'm en Català, sóc una dona catalana musulmana" ha permès:

- EINA PER TROBAR SOLUCIONS ALS REPTES DE LA SOCIETAT.** Identificar una sèrie de propostes molt concretes i per tant abordables des de la política per tal de d'avançar en la plena ciutadania religiosa del col.lectiu musulmà a Catalunya
- RESULTATS D'APRENTATGE: Participació ciutadana, Actors responsables i Institucions responsables.** El projecte està articulant la participació a diversos nivells i

l'establiment de relacions entre diversos actors educatius, socials i polítics de Catalunya. La metodologia i la organització adoptada ha avançat en l'apoderament d'un col·lectiu de dones activistes musulmanes.

3. R&I OUTCOMES. Èticament acceptable. Sostenible. Socialment desitjable.

Considerem, amb prudència, que s'han intentat guardar unes normes ètiques, socialment desitjables i que aquesta metodologia es prou sostenible quan el col·lectiu social amb el que es treballa té unes competències d'entrada prou altes com per a fer aquest rol d'investigador. En aquest sentit ja s'ha comentat que el nivell acadèmic de les dones era alt (llicenciatura i master en molts casos) i tenen un grau de qualificació professional mig alt.

Conclusions

El projecte Parla'm en català es troba desenvolupant-se en l'actualitat. En aquesta comunicació volem compartir un avenç de primeres reflexions entorn que ha aportat a les dones com a investigadores, alguns aspectes vinculats al procés RRI que s'està seguint a la recerca.

En relació a aquestes primeres reflexions, recordem que aquest projecte és una experiència pilot de l'aplicació de la RRI com eina per desenvolupar recerca transferible a les polítiques públiques. Es va dissenyar un procés de recerca on les dones de l'ADMAC passessin de ser objecte de recerca, aportant informació o sent consultades en determinades qüestions, a ser investigadores, a ser subjectes i agents actives amb ple reconeixement.

El procés formatiu i de recerca ha tingut un impacte en les dones de l'ADMAC, pròpiament com a dones, manifestant que s'han sentit molt còmodes, en general, en diàleg amb les seves germanes de fe; privilegiades per accedir a una comprensió molt més profunda, vivencial i fenomenològica del que és ser dona musulmana a Catalunya i, en definitiva, el propi procés, ha reafirmat i donat més elements comprensius per prosseguir en la lluita i defensa del seus objectius com a dones i des de l'associació on participen.

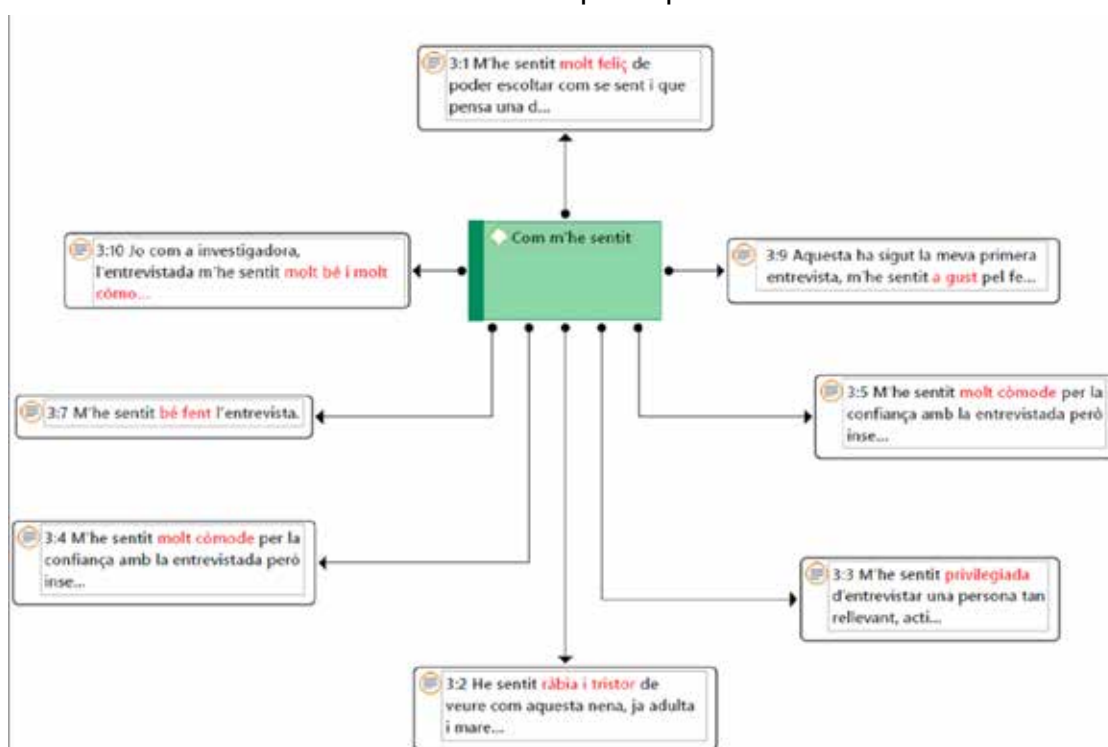

Figura 2. Extracte amb el programa Atlas ti. Anàlisi de la pregunta a les dones investigadores "Què t'han aportat les entrevistes"

De manera específica, volem destacar com el rol investigador que han tingut les dones musulmanes ha contribuït a trencar o escurçar la tradicional distància entre les perspectives *etic* (més externa, pròpia de l'investigador/a) i *emic* (interna, la pròpia de les persones que són observades, entrevistades, etc.). I no és només que les dones de l'ADMAC contribueixen

amb la seva perspectiva “emic” del tema que ocupa al projecte sinó que han assumit el repte de conjugar en la seva persona un doble rol, com a dona catalana musulmana, i, també, investigadora.

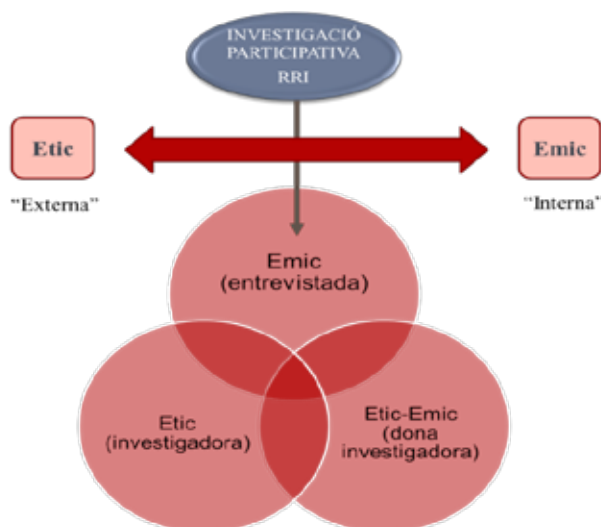

Figura 3. Elaboració pròpia. Participació de les dones de l'ADMAC com a dones catalanes musulmanes i investigadores. Aportació des de la RRI a la perspectiva etic-emic de la recerca

De manera global, volem destacar el gran valor que atribuïm a la participació/implicació de les dones investigadores en aquest projecte i com contribueix -entre altres qüestions rellevants que no disposem d'espai per desenvolupar- en la distribució de rols, equilibri de poders, identificació de necessitats vitals en el teixit social i en els grups amb necessitats i vulnerables, etc..

De manera gràfica, ens prenem la llicència de presentar un petit model per descriure el nivell d'implicació/participació d'aquestes dones-investigadores.

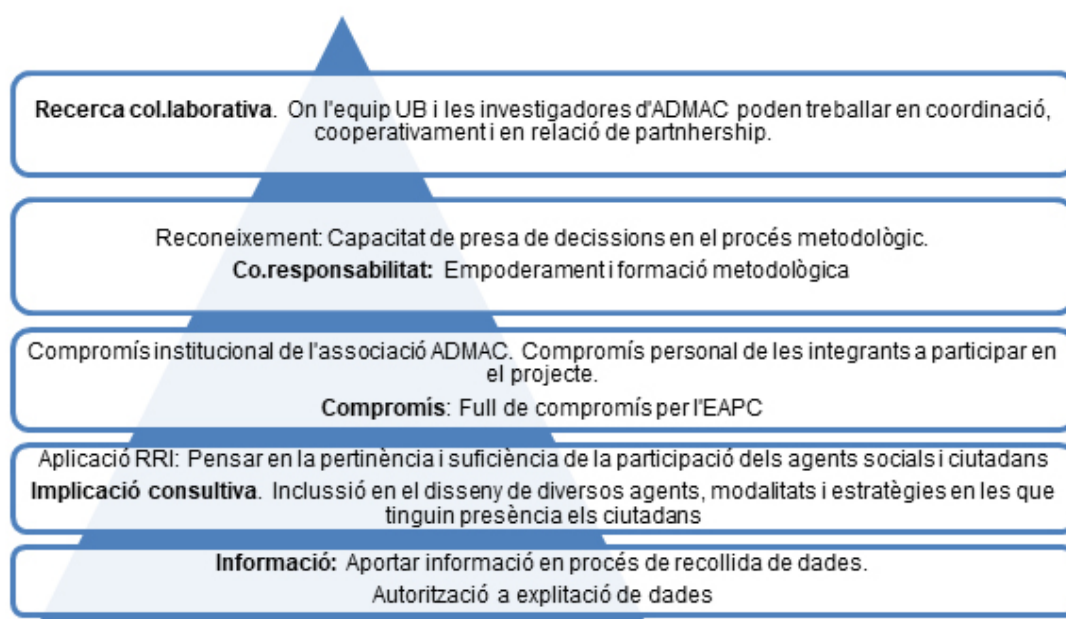

Figura 4. Nivells de participació. Implicació, Compromís. Aneas. A

L'aproximació metodològica utilitzada, des d'una horitzontalitat aguda, ha generat dubtes, inseguretats i molta capacitat de gestió de la incertesa -tan allunyada dels tradicionals

projectes de recerca científic- per part de l'equip de la Universitat de Barcelona. Gràcies a l'expertesa investigadora, la complementaritat en els dominis de coneixement i la bona entesa personal de l'equip metodològic s'ha pogut arribar a bon terme i amb rigor científic; un procés ple d'incògnites.

La formació i suport que hem rebut per part del grup de RRI de la Universitat Pompeu Fabra, d'IVALUA, de la Secretaria de Migracions i Ciutadania i, per suposat, de l'Àrea de Recerca de l'Escola d'Administració Pública han estat vital per aquesta implementació de la RRI tan extrema, oberta i rica.

Per descomptat, el paper de les dones investigadores d'ADMAC ha estat un element clau. Han tingut un compromís total al projecte. La seva participació en el total d'hores formatives i de recerca. La seva preocupació per fer un treball amb rigor, conscients de la seva responsabilitat i oportunitat ha estat extraordinària.

En definitiva, s'ha assolit un nivell de recerca col·laborativa en què la cooperació, la coordinació i el *partnership* ha caracteritzat el rol de l'Associació ADMAC i les seves dones musulmanes catalanes en exercir el rol de dones- investigadores.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Armstrong M., Cornut G., Delacoste S., Lenglet M. (2012). Towards a practical approach to responsible innovation in finance: New product committees revisited. *Journal of Financial Regulation and Compliance*, 20, 147-68.

European Union (2014). *Responsible Research and Innovation*. Disponible en: https://ec.europa.eu/research/swafs/pdf/pub_rri/KI0214595ENC.pdf.

Folgueiras, P. (2018). *Programa Docente e Investigador: Investigación Socioeducativa*. Disponible en: <http://hdl.handle.net/2445/128966>.

Fundació Bosch i Gimpera (2018). *Recerca col·laborativa en l'àmbit de les humanitats i les ciències socials*. Jornada organitzada per la FBB, 20 de Juny de 2018. Facultat de Filosofia i Geografia i Història, Universitat de Barcelona.

Osset, M. (2014). Responsible Research and Innovation (RRI): la pròxima frontera en I+ D. *Revista Lasallista de Investigación*, 11(1), 51-55.

Owen, R., Macnaghten, P., & Stilgoe, J. (2012). Responsible research and innovation: From science in society to science for society, with society. *Science and public policy*, 39(6), 751-760.

RRI Tools. (2014-2016). *Projecte Europeu Setè Programa marc de la Unió Europea per a la investigació, el desenvolupament tecnològic i la demostració*. Conveni 612393.

Vasen, F. (2016). ¿Estamos ante un "giro poscompetitivo" en la política de ciencia, tecnología e innovación? *Sociologías*, 18(41), 242-267.

Weiss, R; Oppenheimer, B; Cohen, A; Weiman-Kelman, L; Shulkin C and Bernstein, S (2015) Spiritual Counseling Questionnaire. Qüestionari creat pel curs "Mezorim" al Union College, Jerusalem 2015-2016.